

Михайло Шкурка

«ДЕ ТИ БРОДИШ, МОЯ ДОЛЕ? НЕ ДОКЛИЧУСЬ Я ТЕБЕ!»

Драма останнього Шевченкового кохання

*Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті...*

Т. Шевченко, «Л.»

*Посажу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На wspomин єдиній!..*

Т. Шевченко, «Подражаніє Едуарду Сові»

Ода самотності

Людська душа за своєю суттю – глибинно незміренна. Особливо, коли це стосується інтелектуально обдарованих особистостей – поетів, музикантів, художників... Їх приватне життя й уподобання настільки втаємничені, що в спілкуванні з друзями, колегами, навіть із членами родини часто обмежуються загальними фразами або жартами.

Якось на балу в Мойсівці 1843 року Тарас Шевченко з першого погляду до безтями закохався в молоду красуню – власницю маєтку в Березовій Рудці Ганну Закревську. Її чоловік – полковник у відставці, на двадцять два роки старший від дружини, увесь вечір провів у грі в карти з друзями. Молодь по-своєму розважалася, танцювала. І Тарас не відходив від Ганни. Під час танцю він, непомітно для Ганни, взяв собі одну голубу квіточку з її зачіски. Наступного дня на спільній прогулянці в парку товариш побачив у Тараса цю квітку і зразу ж завів розмову про Ганну, провокуючи поета на відвертість, але у відповідь отримав неочікуване – «така собі жіночка та й більше нічого». Той зразу ж перевів розмову на іншу тему. А говорити було про що, адже природа наділила Тараса «вразливою на любов» душею.

Ще у 13-річному віці він закохується в сусідку-однолітку Оксану Коваленко. Їхні дружні зв'язки перервалися з переїздом місцевого поміщика Енгельгарда в місто Вільне. Невдовзі в Польщі почалося повстання, і пан зі своєю челяддю терміново виїхав у Петербург. Щойно Тарасові виповнилося 14 років, пан надумав залучати його до роботи. Ураховуючи неабиякий хист хлопця до малювання, віддали його на заробітки до петербурзького маляра Ширяєва. А проте ночами майбутній митець ходить у Літній сад, де змальовує античні скульптури. У тому парку випадково знайомиться із земляком Іваном Сошенком, який невдовзі вво-

дить Шевченка в коло своїх друзів – художників, письменників. Чутки про талановитого кріпака дійшли аж до всесвітньо відомого Карла Брюллова...

22 квітня 1838 року Тараса викупили з неволі. Свобода і слава окрилюють молодого митця. Він – бажаний гість петербурзьких літературних салонів, стає представником українського земляцтва в столиці, має глибоку пошану. Воля вносить суттєві корективи і в особисте життя поета. Як писав Іван Франко, з часом проявляється «надзвичайно зворушлива» Шевченкова любов і пошана до жінок.

Скільки представниць прекрасної статі надихали вразливу душу поета, достеменно не відомо. Але в літературних джерелах згадуються десять пасій. Це Оксана Коваленко, Ядвіга Гусиковська, Маша, Ганна, Варвара, Агата, Катя, Марія, Харитя і Ликера. У дитячі й підліткові роки Тарас закохується у свою землячку Оксану Коваленко; з переїздом у Вільне – у полячку Ядвігу Гусиковську. У Петербурзі Оксана та Ядвіга ще довго не виходили з його пам'яті, та крутоверть столичного життя поступово розпорядилася по-своєму.

1843 року в його житті з'явилася Ганна Закревська... Їхні зустрічі, спілкування перервав арешт Кобзаря як учасника таємного Кирило-Мефодіївського братства, а далі, як відомо, царський уряд засудив Тараса Шевченка на десять років солдатчини в казахських пустельних степах. І тут він звертається до коханої в поетичній формі під криптонімом: «Г. З.»:

*...І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії...*

Це єдина жінка, палку любов до якої Тарас проніс через усе своє життя. Він мріяв про неї в довгій розлуці, втрачаючи роки і здоров'я, але зберігаючи надію...

Повертаючись із заслання, Тарас вимушено зробив зупинку в Нижньому Новгороді. Десять років муштри не дозволили йому швидко ввійти у вир цивільного життя великого міста. Щоб надолужити втрачене, не гаючи часу, Кобзар відвідує нижньогородські ярмарки, налагоджує втрачені зв'язки зі своїми друзями, робить замальовки пам'яток архітектури, ходить на вистави місцевого драматичного театру тощо. На одному із спектаклів закріпив молоденьку актрису Катерину Піунову. Він пильно стежить за її грою на сцені, йде на зближення з родиною дівчини, робить урешті їй пропозицію руки і серця... Це перший випадок у житті Тараса, коли, як то кажуть у народі, дівчина йому «піднесла гарбуза». Та й чи могло бути інакше, адже йому виповнилося 43 роки, а Катерині Піуновій – лише 17. Рішення Піунової було остаточним; ані вмовлення, ані обіцянки письменника познайомити її з видатним російським актором Семеном Щепкіним не прихилили її серце.

Відвідуючи 1859 року в Україні сім'ю троюрідного брата Варфоломія, Тарас уподобав іншу молоду дівчину – служницю в братовому домі. Повернувшись у Петербург, він буквально бомбує родича проханнями одружити його з Харитиною. Варфоломій робив спробу поговорити про це з нею, але та – як відрізала: «Що це ви видумуєте?.. За такого старого і лисого?!» У відповідь Тарасові Варфоломій злукавив, мовляв, до Харитини вже посватався якийсь хлопець, і вона дала згоду на шлюб. А отже, і це сватання Шевченкове виявилось невдалим, як у пісні: «Оце тобі, старий діду, молоді дівчата». Однак він не полишає думки про одруження, про створення власної сім'ї:

Ні. Треба одружитись.
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурить
В самотині...

Тим часом образ майбутньої дружини вимальовує його уява. Вона повинна бути за віком не старшою двадцяти років, походити з кріпаків, вміти говорити по-українськи, бути красивою та охайною... І тут несподівано на життєвій дорозі поета з'являється Ликера Полусмак.

В. Відеречко. Тарас Шевченко і Ганна Закревська на прогулянці в Березоворудському парку. 30х40. Туш, перо

Лебедина пісня Тарасового кохання

Т. Шевченко. Портрет Ликерії Полусмакової. Літо 1860 р.

Останньою юнкою, якій український геній запропонував свою подружню любов, була кріпачка Ликера Полусмак. Ось що про неї знаємо: «Полусмакова (Полусмак) Ликера Іванівна (1840–1917), наречена Шевченка, народилася в селі Липів Ріг Ніжинського повіту Чернігівської губернії, сирота, була кріпачкою поміщиків Макарових. Привезена до Петербурга в 1857 році й відпущена на волю, слугувала в домі В. Я. Карташевської». На початку 1860 року доля звела їх із Шевченком. І хто б не запевняв Тараса, що його рішення поспішне – тут і вікова різниця, і низький інтелектуальний рівень нареченої, і натяки на її небагопристойність... Але поет стояв на своєму. Письменниця Наталка Полтавка згадує: «Одного разу, з'явившись до нас у звичний час, він раптом оголосив матері, що любить Лукер'ю і хоче одружитись на ній. – Боже мій – вигукнула вона здивовано, –

що ви задумали, Тарас Григорович, невже ви не знаєте, що таке Гликера?!

І тут же розповіла про Ликеру все, що знала недоброго, і стала відмовляти, щоб він облишив свій дивний намір. Тарас дуже розгнівався на матір і в запалі їй відповів: – Хоч би й батько мій рідний устав із домовини, то і його я б не послухав!» Багатьом видавалося, що Шевченкові – мов «пороблено» з тим коханням...

27 липня 1860 року Тарас попросив Ликеріної руки, і та відповіла взаємністю. Засліплений любов'ю до дівчини, він малює її портрет, присвячує натхненні поезії:

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!

Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені...

(«Ликері. На пам'ять 5 августа 1860 г.»)

Могила першого поховання Тараса Шевченка на Смоленському цвинтарі в Петербурзі. Фото.

Відчувши на початковому етапі знайомства згоду Ликери одружитися, Тарас починає активно готуватися до юридичного скріплення шлюбних відносин. Він наймає для Ликери в Стрельні квартиру, домовляється з учителем – репетитором, який би дав дівчині бодай початкову освіту, купляє для

нареченої вишукане весільне вбрання, обдаровує її подарунками... Та, поки він клопотався підготовкою до весілля, Ликера обдумувала свої меркантильні плани, не цураючись «крутити любов» з іншими чоловіками.

Тарас часто навідувався до Ликери, проводячи вечори в любих і ніжних розмовах. Проте стали закрадатися сумніви щодо щирості нареченої. А якось застав майбутню дружину в обіймах... репетитора. Попередні підозри таким чином підтвердилися, і поет не стерпів образи – наказав Ликері негайно вибратися з квартири. Через кілька днів Шевченко зайшов до своєї знайомої Надії Забіли, щоб поділитися з нею новиною про розрив із Ликерою.

«Зайшла в кімнату і Ликера, Тарас її й питає:

– Скажи правду, чи я коли вільно обходився з тобою?

– Ні! – тихо відповіла Ликера.

– Може, я сказав тобі яке незвичайне слово?

– Ні!

І, розлютившись Шевченко підняв руки вгору, затупотів ногами і не своїм голосом закричав:

– Так геть же від мене, а то я тебе задушю. Усе верни! До нитки верни! І старих порваних черевики тобі не подарую!...»

Тарас Григорович упадає у відчай, адже це напевне була його остання спроба одружитися, провести решту днів у сімейному затишку. На жаль, не склалося.

Здоров'я письменника з дня у день підупадає. Вразлива його душа не може пережити нахабну зраду коханої, а десь через півроку омріяне будівництво «хати і кімнати» на своїй Батьківщині трагічно закінчилося тимчасовим будівництвом «хати» на чужині – на Смоленському цвинтарі в Петербурзі.

Спокута, або запізніле покаяння Ликери Полусмак

10 березня 1861 року відійшов у вічність батько української нації, наш геній Тарас Григорович Шевченко. Серед багатолюдної процесії, яка супроводжувала митця в останню путь, не було тільки однієї особи – жінки, яка присягалася бути йому вірною дружиною, а в останні дні поетового життя підступно зрадила. Не було Ликери Полусмак. Вона все ще розгулювала по Стрельні, мовби нічого й не трапилося. Знайомі та друзі Шевченка, знаючи про підлий проступок, відмовлялися брати її в служниці.

Ликера шукала пристанища в передмісті столиці. Нарешті знайомі влаштували її в салон жіночої моди. Як майстер-білошвейка дівчина швидко стає на ноги. Невдовзі одружується з перукарем Ніколаєвим, купує будинок, народжує дітей... Але

за зраду рано чи пізно слідує розплата. Так сталося і з Ликерою. Як тільки повиростали діти й покинули матір, а чоловік допився до білої гарячки, спалив будинок і взимку по дорозі з трактиру додому впав і замерз, вона пізнала самотність, увесь її страх на схилі літ. Тепер щоночі їй сняться сни про молодість, про щасливі дні, проведені з Тарасом Григоровичем. Тарас її кличе до себе...

1904 року Ликера вперше приїжджає до Канева на могилу Шевченка, проводить там усе літо й осінь. І так щороку. 1911 року Москва відзначала 50-річчя із дня смерті Кобзаря. Запросили й Ликеру Полусмак. Наслухавшись виступів видатних літераторів – цінителів Шевченка, Ликера зрештою зрозуміла, кого вона втратила. Терміново від'їжджає в Петербург, розпродує все своє майно і переїздить назавжди жити в Канів. Свого помешкання там не мала, поневірялася по чужих хатах, виконуючи господарям їхні швейні замовлення.

Місцеві жителі добре запам'ятали Ликеру й залишили нащадкам про неї свої спогади. Так, канівчанка Варвара Степаненко занотувала штрихи до портрета Ликери Іванівни: «Одягалась вона завжди в чорну довгу по кісточки спідницю чи пальто. Носила чорний мусліновий платок або чорний шарф, або чорну шапку. Була високою, худенькою, прудкою навіть у похилому віці. Бувало, підніметься на могилу, схилиться на білий хрест і плаче-плаче. І так весь день, лиш увечері йде додому».

А ось спогади ще однієї канівчанки Тетяни Майданник: «Ходила вона на могилу влітку і взимку щодня. Бувало, вранці приходить – і весь день там. Приблизимо ввечері – тьютю, тьютю, ви ще й додому не йшли? – Попрошаюсь та й піду. Не чіпайте тут нічого, дітки. Обніме пам'ятник, нахилиться до могили низько, щось говорить, ми ледь чуємо: – Прощай, Тарасе, голубчику Григоровичу. Я вже пішла. Завтра прийду, голубе мій. Навіщо ти мене покинув? – І так щодня...»

1914 рік став переломним у житті Ликери Полусмак. Із початком Першої світової війни всіх чоловіків мобілізували, в селах почалося напівголодне існування. І не стало замовлень на пошиття одягу. Не було іншого виходу старій жінці, як переселитися (до кінця життя) в містечку – вельми злиденну – богадільню. Ось що згадує В. Ф. Бубликівська: «Боже мій, яке жалюгідно ганебне для великої Росії видовище – ця канівська богадільня для безпритульної самотньої старості».

Здоров'я колишньої Кобзареві нареченої поволи зникало, а розум згасав. До останніх днів Ликера марила Шевченком. Відчиняла двері палати – «чекала його», казала: «Він прийде! Правда прийде! Скажіть йому – я його чекаю». І плакала тяжкими гіркими сльозами. Не дочекалася... 17 лютого 1917 року Ликера Іванівна Полусмак померла. Її поховали в Сільці, тепер це околиця Канева.

Багато років вона була чи не єдиним живим свідком, який зберіг у пам'яті зовнішність Тараса, манеру його спілкування з людьми, характерне ставлення до жінок. Тому дослідники й митці – Олена Пчілка, С. Нехоршев, К. Широцький, М. Біляшевський, артисти із труп Саксаганського і Кропивницького, Людмила Старицька й інші – зверталися до Ликери Іванівни як до першоджерела. Із присвячених їй публікацій відзначимо статтю К. Широцького в книзі «Спогади про Шевченка» (1958) – «Шевченкова наречена». 1910 року літературознавець записав

від Ликери такі свідчення: «Шевченкові Ликера стрінулась в останню пору його життя, по повороті

Л. І. Полусмак (Яковлєва) у дні відзначення 50-річчя від дня смерті Кобзаря в Москві. Фото. 1911 р.

Могила Ликерії Полусмак (Яковлєвої) в м. Каневі. Фото його з другого заслання, тоді як він носився з мрією про свій куток (купував ґрунт і збирався класти хату) й родинне життя. Се останнє кохання блис-

нуло йому радісною прощальною усмішкою після довгих життєвих страждань...» [2; 5; 7].

Привертає увагу й думка сучасних учених щодо відносин Шевченка й Ликери, передусім дослідження Зінаїди Тарахан-Бережи – провідного науковця Національного духовно-культурного центру «Тарасова Гора» в місті Каневі. Оpubлікована нею монументальна монографія «Святиня» [6] – науково-історичний літопис місця, де, згідно із «Заповітом», навечно упокоївся прах Тараса Шевченка. У розділі «Скорботна постать на могилі поета» Зінаїда Панасівна чітко й виразно змальовує постать несправдженої нареченої Ликери Полусмак, її життя в Каневі та щоденне доглядання за Тарасовою могилою, поневіряння в канівській богадільні. Зінаїда Панасівна знайшла на кладовищі в Сільці занедбану могилу Ликери Полусмак, належним чином її впорядкувала.

Зінаїда Тарахан-Бережа – відомий сучасний шевченкознавець. Фото

нього як живу людину – зі своїми вподобаннями і слабінками. Бо й справді Тарас любив у міру вжити міцні напої, як і не міг не помітити красивої жінки, хоч юнки, а хоч заміжньої... Сучасне шевченкознавство не цурається цієї правди, водночас рішуче відкидаючи тези про виключну революційність, атеїзм поета тощо.

Знайшла новітню мистецьку інтерпретацію й остання любов Генія – до Ликери Полусмак – у всій своїй трепетно-безнадійній драматичності. Із винятковою майстерністю цю тему розіграно творчим колективом Київського театру української традиції «Дзеркало», що діє вже близько тридцяти років під орудою талановитого режисера, актора, драматурга, педагога, великого патріота свого ремесла й рідної України Володимира Петранюка.

До 200-річчя від дня народження Кобзаря улюбленими багатьох заядлих театралів було поставлено

Театральна спроба по-новому прочитати історію кохання Тараса й Ликери

Тарас Григорович Шевченко – це велична постать, яка вже третє століття височіє над людством. Сотні українських і світових учених, письменників, скульпторів, художників, музикантів осмислюють творчий феномен нашого генія. І праця це невичерпна. В одній із пісень Юрія Рибчинського є такі промовисті слова:

...Ой червона рута на чолі твоїм,
Ой крута та круча, де Тарас стоїть,
Ой крута та круча, де стоїть Тарас
І крізь роки кличе, кличе, кличе нас!..

Хто бував у Каневі, той пересвідчився, що гори, на яких здіймається монументальний образ Тараса, справді високі. Та не всім удається переїнятися духовною величчю цього святого місця, відчутти потребу прийти туди і вклонитися, а разом набратися волі й наснаги на діяльне життя. Гідний син нації завжди залишатиметься для нас, українців, джерелом натхнення...

В останні роки вітчизняні інтелектуали роблять активні спроби по-новому прочитати життєпис Т. Г. Шевченка, його творчі й особистісні виміри. За радянських часів комуністична ідеологія вбачала в поетові передусім революціонера-демократа, борця за соціальну свободу і справедливість. Водночас свідомо замовчувалась інформація про

п'єсу на одну дію із промовистою назвою – «Полусмак останнього кохання». Головним режисером, постановником і виконавцем головної ролі (Тараса

Шевченка) став художній керівник театру Володимир Петранюк, а пару йому склала молода обдарована актриса Ліана Книгницька-Морковська (*Ликера Полусмак*). Півторагодинне дійство підпорядковане меті – відкрити завіси останньої пристрасної любові великого митця, а zarazом показати нерівність душ, що зішлись на перехресті життя.

«Дія відбувається в Стрельній під Петербургом в кінці літа 1860 р. Історія, оповіdana в п'єсі, не є строго документальною, але належить до певної версії одної з сторінок біографії Тараса Шевченка» [3, с. 2], – зауважується в ремарці на початку сценарію.

Як уже можна було зрозуміти, дійових осіб у творі тільки двоє:

«**Він** – харизматичний чоловік 50-ти літ в білому лляному одязі і капелюсі.

Вона – приваблива панянка років 20-ти в українському городському вбранні» [3, с. 2].

Постанова розбудована в десять яв з епілогом. Її сюжет розгортається від монологу-розмислу про істинного Шевченка, якого ми лише беремося пізнавати, виписування «таємничої постаті» жінки в чорному в Каневі й на горі біля поетової могили – і лінійного представлення розмов-залицянь знано-

В. Відеречко. Віршавія. 30х40. Гуаш, перо

го Кобзаря й сироти-служниці, супроводжуваних роздумами героїв і про героїв (коли актори мов-

лять «над роллю»), читанням віршів, написанням портрета любої дівчини, прилученням її до книг і світу культури в цілому; освідчення Тараса й Ликери

Тарас і Ликера.

Сцена із п'єси «Полусмак останнього кохання»

риної згоди на одруження, їхніх мрій про майбутнє родинне життя; втручання Тарасових «сердечних друзів» у його стосунки з обраницею; шаленого змалювання митцем образу Ликери-Віршавії; критики низького й лукавого петербурзького салонного «недосвіту»; «розцурання» недавніх закоханих через розгульну натуру «каторжної Луцьки» («**Вона**. Я не бажаю раю! Я хочу жити на землі. Я проста дівка, а ви геній!») та чергового (рамкового) повернення до образу Ликери, її долі після Тараса, по його смерті – як розпуки і каяття. По суті, твір є історією любові, котра переростає в історію двох розбитих сердець і зруйнованих – через багато обставин – доль.

У статті М. Поливач наведено розмисли Володимира Петранюка про особливості сприйняття ним своєї ролі: «Я переживаю роль Шевченка, як свою долю, яка вкладається в візерунок та силует нашого пророка, який є дзеркалом нас усіх і нашої української нації загалом! Тому всі його історії є співзвучними. Ці історії викликають в моєму серці відгук, який я шукав все життя. Ми зараз шукаємо живого Шевченка, адже бронзовим чи кам'яним його зробили вже давно, років зі 150-т. Зараз, завдяки майданівській революції, почалося пробудження людей, повернення живого, геніального

Тараса Шевченка! Шевченка ми лиш починаємо відкривати для себе і світу зараз, в ХХІ сторіччі. І ця, майже детективна історія його останнього кохання живе тому підтвердження» [4].

Театральна вистава йде на сцені з незмінним аншлагом від 2014 року. Вона, зокрема, захоплює цілком модерним виведенням образу Тараса Шевченка, який, у режисерській інтерпретації, – справжній інтелігент-європеєць, інтелектуал-філософ, митець глибинного хисту, надривний, занурений у ментальний світ українства, таємничий «малоросійський Граф Монтекристо», а водночас – і жартівник, і пуританин-ревнивець, і глибоко нещасний одинак. Твір став безумовною перлиною в репертуарі славного театру [1].

Література

1. Іванов М. Шевченко по-новому: Полусмак останнього кохання / Микола Іванов // Літературна Україна. – 2016. – 5 травня. – С. 16.
2. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка / Юрій Ковтун. – К. : Україна, 2004.
3. Петранюк В. Полусмак останнього кохання. Історія любові Т. Шевченка на одну дію : [сценарій] [рукопис] / В. І. Петранюк. – Архів автора.
4. Поливач М. Про «Полусмак останнього кохання» Т. Шевченка розповідає театр «Дзеркало» [Електронний ресурс] / Марія Поливач. – Режим доступу : <http://dzerkalo.kiev.ua/полусмак-останнього-кохання.html>. – Назва з екрана, 14.10.2016.
5. Сокур В. Мій, твій, наш Шевченко / Василь Сокур. – К. : Фенікс, 2014.
6. Тарахан-Бережа З. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори / З. П. Тарахан-Бережа. – К. : Родовід, 1998.
7. Шевченківський словник : у 2 т. – К. : УЛЕ, 1976.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 6 т. – Т. 2. Поезії 1847–1861 / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во Академії наук, 1963.